

ZEEWOORDEN

Magda Devos, Roland Desnerck, Nancy Fockedeij,
Johan Termote, Dries Tys, Carlos Van Cauwenberghe,
Fons Verheyde, Jan Seys

Wij zochten de betekenis van enkele intrigerende
zeewoorden voor je op.

NES, NESSE, NISSE

Een luchtbeeld van de witte kliffen
van Cap Blanc-Nez die uitsteken in
het Nauw van Calais.

Nogal wat plaatsen in het uitgestrekte gebied van Denemarken tot Noord-Frankrijk heten *nes*, *nesse* of *nisse* of dragen een naam met een van die varianten als tweede deel. Die naamgeving houdt verband met de waterrijke omgeving waarin de geschiedenis zich in deze streken heeft ontwikkeld. Vooral Zeeland kent een uitgebreide lijst aan dergelijke toponiemen, met Valkenisse als misschien wel meest tot de verbeelding sprekende locatie. Dit verdronken dorp toont ook vandaag nog sporen van de strijd tegen het water.

EEN VEELHEID AAN TOPONIEMEN, MET VALKENISSE ALS UITSCHIETER

Een snelle zoektocht in de databank 'Marine Regions' (www.marineregions.org/) leert ons dat Nederland heel wat *nes*-toponiemen kent. Denk maar aan *Hontenisse*, *Bruinisse*, *Valkenisse*, *Ossenisse*, *Renesse*, *Stavenisse*, *Spijkenisse*. Ook het afzonderlijke *Nes* komt

in Nederland frequent voor als naam voor dorpen, buurtschappen, polders of straten. Maar ook in Noord-Frankrijk treffen we namen aan als *Blankenisse* (*Cap Blanc-Nez*), *Zwartennesse* (*Cap Griz-Nez*) en *Langennesse* (*Longuenesse*), alle in het departement Pas-de-Calais, waar in de middeleeuwen nog Vlaams werd gesproken.

De meeste plaatsnamen op *-nes(se)* vind je echter in Zeeland, een provincie met

veel moeite gewonnen op het waterrijke gebied van de delta van de grote rivieren Rijn, Maas en Schelde. Heel vaak tijdens die lange geschiedenis liep het ook fout en dienden nederzettingen te worden verlaten na stormvloed en rampspoed. Van deze verdronken dorpen is Valkenisse mogelijk het bekendst, en zeker archeologisch gezien het meest onderzocht. Gesticht in 1233 door een Vlaamse adellijke familie, ontwikkelde het zich tot een ringdorp met kasteel, gelegen

VOORUITSTEKENDE LANDTONG: DE ETYMOLOGISCHE VERKLARING

op een landtong in de toenmalige Honte, de voorloper van de Westerschelde. Uiteindelijk zou de stormvloed van 1682 er teveel aan zijn en verdween het dorp in de golven. De kerktoeren bleef nog tot 1750 een baken voor de scheepvaart, tot hij finaal instortte. Het dorp geraakte volledig bedolven onder het slib. Pas na de Deltawerken, als gevolg van veranderde stromingen en getijwerking, gaf het opnieuw een deel van zijn geheimen prijs. De aangetroffen resten van huizen, een vliedberg, het kasteel en de fundering van de kerk zorgden ervoor dat Nederland Zeelands bekendste verdrinken dorp in 2001 tot historisch monument verklaarde. Twee strekdammen moeten er intussen over waken dat de site voldoende beschermd is.

De verklaring van het woord *nes*, *nesse*, *nisse* voor een 'in water uitstekende punt land' heeft etymologisch weinig voeten in de aarde. Het is een oude bijvorm van het woord *neus*. Zoals het reukorgaan uitsteekt uit het gezicht van mens en dier, zo springt een *nes* uit in het water. Letterlijk betekent *nes* dus 'landneus'. In de tegenwoordige standaardtaal spreekt men van een *landtong*, wat eveneens berust op gelijkenis met een onderdeel van het hoofd: een – weliswaar uitgestoken – tong. *Neus* voor het reukorgaan wordt teruggevoerd op een Germaanse vorm **nusō*, waarvan afstammelingen voorkomen in alle Germaanse talen. Verwant is het Latijnse *nasus*, waaruit Frans *nez*. Van de grondvorm kwam er al in het Germaans een nevenvorm met klinkerwisseling voor, **nasja*, waaruit als landschapsterm is voortgekomen: Middelnederlands *nes(se)*, *nes*, *nese* (zoals

in *Blankenese*, naam voor een stadswijk in Hamburg), Oudengels *næss* en Oudnoors *nes*. Al sinds het Oudnederlands wordt *-nes* enkel als toponymisch element aangetroffen; de oudste attestatie dateert uit de periode 918-948 en heeft betrekking op een plaats bij Vreeland in de provincie Utrecht.

En wie dacht dat ook het West-Vlaamse Lampernisse met zijn uitgang *-nisse* verwijst naar een landtong, heeft het bij het verkeerde eind. *Lampernisse* is een samenstelling van *lamb* (uit Germaans **lamba*), de Oudnederlandse vorm van *lam* 'jong schaap' en het Middelnederlandse *hernesse*. Dat laatste is met het collectiefsuffix *-nesse*, *-nisse* afgeleid van Middelnederlands *herde*, waaruit Nederlands *herder*. Een *hernesse* is dus een plaats waar vee gehoed wordt. *Lampernisse* verwijst naar het vroegmiddeleeuwse gebruik van de gronden als schaapsweiden. Ook de oudste bewoning van de archeologische site "*Leenhof Ter Wissche*" gaat terug tot de vroege middeleeuwen: 9de en de 10de eeuw.

SCHOL OF PLADIJS

De grote platvis met de wetenschappelijke naam *Pleuronectes platessa* heeft in ons taalgebied twee namen die als Standaardnederlands worden erkend: *schol* in Nederland en *pladijs* in België. In de traditionele streektaalen van westelijk Vlaanderen spreekt men echter niet van pladijzen, maar van platen. We gingen op verkenning naar de historisch-etymologische achtergrond van de verschillende benamingen. Maar eerst enkele feitelijke wetenswaardigheden over de naamdrager.

DE VIS MET ORANJE STIPPEN

Pladijs of schol is misschien wel de bekendste en zeker een van de meest gegeten vissoorten van de Noordzee. De vissen hebben opvallende oranje vlekjes op de gladde bovenzijde, al kunnen ook bot en schar soms roodbruine (minder opvallende) vlekjes vertonen. Toch zie je schollen bijna niet liggen als ze zich half in de zeebodem hebben ingegraven.

Een pladijs of schol (Pleuronectes platessa) is herkenbaar aan zijn opvallende oranje vlekjes op de gladde bovenzijde.

Als voedsel hebben ze het begrepen op allerlei wormen, schelpen en ander klein grut. Schollen komen wijdverspreid voor in de kustwateren van Zuidwest- tot Noord-Europa. Ze kunnen tot wel één meter groot worden, al zijn ze veelal een heel stuk kleiner. De leeftijd kan oplopen tot meer dan twintig jaar, geslachtsrijp worden ze na twee tot zeven jaar. De voortplanting vindt in de zuidelijke Noordzee plaats van januari tot april. De jonge scholletjes groeien op in ondiep water.

De dieren kunnen behoorlijke afstanden afleggen, waarbij ze zwemmen met een golvende beweging. Daardoor krijgen ze een extra duwtje in de rug van het water dat tegen de zeebodem terugkaatst. In haar doctoraat bestudeerde Jolien Buyse, onderzoekster bij het Instituut voor Landbouw-, Visserij- en Voedingsonderzoek (ILVO), de ecologische effecten van offshore windmolenparken op schol. Ze ontdekte dat schollen zich in een windmolenpark voeden met de aangroefauna op de kunstmatige riffen rond de turbines. Een aantal vissen kregen ook een zender waarmee de onderzoekers hun bewegingen rondom de windmolens konden volgen. En wat bleek? De vissen verbleven gedurende de zomermaanden bijna onafgebroken in het windmolenpark, met een voorkeur voor één bepaalde windmolen. Ook leken ze overdag voederexcursies uit te voeren vanop het omliggende zand naar de rotsen rond de windmolen, waar meer eten te vinden is.

SPECTACULAIR HERSTEL VAN DE POPULATIE

Het aantal volwassen schollen in de Noordzee is de afgelopen twintig jaar fors toegenomen. Dat het zo goed gaat met de schol komt waarschijnlijk vooral door de verminderde visserijdruk na een sanering van de kottervloot. De scholstand lijkt zich daarmee te herstellen van de achteruitgang die zich tussen 1987 en 1999 heeft voorgedaan. In de Noordzee en het Skagerrak, waar zich het belangrijkste bestand van schol bevindt, is de voortplantingscapaciteit intussen geconsolideerd en is de visserij duurzaam.

Schol is een belangrijke soort voor de Belgische vloot. In 2021 was deze vis goed voor 20% van het totale volume aangevoerde vis door België. De vis wordt vers, in zijn geheel of in al dan niet diepgevroren filets op de markt gebracht. Deze smakelijke vis is overigens vooral populair bij Belgen, Nederlanders en Britten. In België is het, met ongeveer 387 ton per jaar (2021), een van de vijf meest geconsumeerde vissen. Wanneer ze zich voortplant tussen januari en

april is schol uit de Noordzee erg mager en smaakloos. Vanaf mei-juni zitten de dieren weer goed in het vlees. Het lekkerst zijn ze van juni tot oktober.

VARIATIE IN DE NAAMGEVING

Het Standaardnederlandse woord *schol* wordt haast uitsluitend in Nederland gebruikt, Belgische AN-sprekers hebben het in de regel over *pladijs*, dat dan weer zo goed als ongebruikelijk is benoorden de rijksgrens. Volgens het WNT wordt het woord behalve in Vlaanderen ook in de zuidelijke Nederlandse provincies Zeeland en Brabant gebruikt (WNT i.v. *pladijs*), maar de betreffende aflevering van het woordenboek dateert al uit het eerste kwart van de 20ste eeuw. Vandaag is *schol* ook daar algemeen gangbaar.

Beide woorden hebben burgerrecht in de standaardtaal, maar *pladijs* wordt in De Grote Van Dale als 'Belgisch Nederlands' geëtiketteerd, terwijl bij *schol* geen dergelijk label staat. Het woord *schol* is wél inheems in het West-Vlaamse kustdialect, maar dan als benaming voor een verwante vis, de schar. De uitspraak luidt er *schulle*, veelal in de verkleinvorm *schulletje*. *Schulle* komt voor vanaf de Frans-Vlaamse kust tot even ten oosten van Oostende. Verder oostwaarts, vanaf Wenduine tot en met de Zeeuws-Vlaamse kust, spreekt men van *schar(re)* (WVD Zeevisser, p. 577-78). Opmerkelijk is voorts dat *pladijs* niet voorkomt in de Vlaamse visserstaal. Daar worden schollen *platen* genoemd, een benaming die ook algemeen verbreid is in het binnenland van westelijk Vlaanderen bij sprekers van het traditionele dialect. De Zeeuwse vissers zeggen naast *schol* ook *plaatje* (WZD i.v. *plaatje*) en in het Noord-Brabants was *platen* eveneens ooit bekend, getuige een aantekening van Hoefft in zijn Bredaas woordenboek uit 1836 (i.v. *platen*): "*platen* wordt hier ook niet zelden, even als in Zeeland, van de schollen gebruikt, doch voornamelijk van die der kleinere en middelsoort." Zowel *schol* voor 'schar' als *plaat* voor 'pladijs' staat in De Grote Van Dale als 'gewestelijk' taalgebruik.

ETYMOLOGIE

Alle drie de genoemde benamingen voor de schol, Standaardnederlands *schol* en *pladijs*, alsook gewestelijk *plaat*, berusten op hetzelfde benoemingsmotief, nl. de platte vorm van de vissoort. Bij *plaat* is dat motief meteen herkenbaar. Vanouds verstaat men immers onder *plaat* wat het WNT i.v. *plaat* omschrijft als "een vlak en plat hard voorwerp of stuk van een bepaalde stof, van geringe dikte in verhouding tot de grootte; meestal van

vierkanten of langwerpige vierkanten vorm, maar soms ook van andere gedaante." Vanuit die algemene basisbetekenis concreetiseerde het woord zich tot benaming van allerlei plaatvormige verschijnselen en voorwerpen, zoals een plank van hout of enig ander hard materiaal, een schutzel, een kachelplaat, een grammofoonplaat, een zandbank, en dus ook een vissoort. Het woord is een vroege, al in 1280 geattesteerde ontleding aan Oudfrans *plate*, gesubstantiveerd uit het Oudfranse adjectief *plat*, dat eveneens in het Nederlands werd ontleend. Aanvankelijk zou het Oudfranse *plate* een ijzeren plaat hebben aangeduid, en vervolgens zijn overgegaan op allerlei plaatvormige zaken. Als visbenaming verschijnt Nederlands *plaat* voor het eerst aan het einde van de 16^e eeuw, in het woordenboek van Kiliaan (Debrabandere 2002 i.v. *plate* 1).

Schol duikt voor het eerst op in het *Glossarium Bernense*, d.i. een Latijns-Limburgse woordenlijst uit 1240. *Sculle* staat er naast *plaidise* vermeld als Diets equivalent van Latijn *pecten*. Die Latijnse naam slaat eigenlijk op de familie van de mantelschelpen (Pectinidae), waarvan de bekendste de Sint-Jacobsschelp (*Pecten jacobaeus*) en de grote mantelschelp (*P. maximus*) zijn. In het middeleeuws Latijn duidde *pecten* klaarblijkelijk de bewuste platvis aan. Dezelfde vertaling staat in Jacob van Maerlants natuurencyclopedie *Der naturen bloeme* voor *pladijs*. Ook enkele jongere Middelnederlandse glossaria definiëren *schol* en/of *pladijs* met het Latijnse *pecten* (MNW i.v. *scholle* 1).

Schol is van Germaanse afstamming. De grondvorm wordt gereconstrueerd als **skullōn-*, **skulla-*, wat terug zou gaan op een Indo-Europese werkwoordwortel **skel(H)-*, met de betekenis '(af)klieven, (af)snijden'. Oorspronkelijk betekende *schol* dan 'het afgekliefde, het afgesnedene', meer in het bijzonder een plak- of schijfvormig deel dat van een groter geheel is afgezonderd. Tot dezelfde woordfamilie behoort *schil*, in het Middelnederlands ook *scelle* (zoals nog in het huidige Vlaams) 'verwijderbare of verwijderde buitenste laag van iets'. Vanuit de grondgedachte 'het afgesnedene' ontwikkelde *schol* toepassingen op verschillende plakvormige zaken, zoals een graszode, een heideplag en een drijvend plat stuk ijs. Als benaming voor de schol vinden we het woord terug in andere Westgermaanse talen aan de Noordzeekusten: Middelnederduits *scholle*, *schulle* (vanwaar Middel- en Nieuwhoogduits *Scholle*) en Middelenlands *schulle*. Fries *skol* lijkt jong te zijn – oudste vindplaats 1846 – en is wellicht aan het Nederlands ontleend. De benaming *schol* zinspeelt dus net zoals *plaat* op de vorm van de platvis.

Ook een *schar* (*Limanda limanda*) kan soms roodbruine vlekjes vertonen, maar deze zijn minder opvallend.
© Vilda (Rollin Verlinde)

Pladijs is minstens even oud, zo niet ouder dan *schol*. Het staat als enige van de drie hier behandelde benamingen al in het Oudnederlands woordenboek (ONW i.v. *pladīs*), met een citaat uit het *Liber Traditionum Sancti Petri Blandiniensis*, een oorkondenboek van de Gentse Sint-Pietersabdij, dat de periode van de 7^e tot het einde van de 12^e eeuw bestrijkt. In de bewuste passage uit 1163 verschijnt de visnaam onder gelatiniseerde vorm: “De piscibus, de cabillawis schelviscis, de pladisis, ...” (Betreffende vissen, kabeljauwen, schelvisen, pladijzen...). In andere in het Latijn gestelde teksten van voor 1200 luidt het *placitis* (toltarief van Letterswerve in de Zwinstreek, 1159-1164), *plathiz* (oorkonde Graven van Vlaanderen, 1163), *pladise* en *plais* (oorkonde leper 1187). Een eeuw later (1287) maakt Jacob van Maerlant in *Der naturen bloeme* geen gewag van *schol*, maar *pladijs* blijkt hij wél te kennen: “Pecten dats die pladijs”. Ook het Glossarium Bernense, het eerder vermelde Latijns-Limburgse lexicon uit 1240, neemt het woord op. Hoewel de meeste Middelnederlandse attestaties van *pladijs* uit Vlaamse bronnen komen, was het woord in de Noord-Nederlandse dialecten niet geheel onbekend, getuige de vermelding ervan in twee stadsrekeningen van het Zuid-Hollandse Dordrecht uit 1286 (VMNW i.v. *pladijs*).

Volgens de etymologische woordenboeken (zie Etymologiebank) stamt *pladijs* uit Volkslatijn **platice*, een vervorming van Laatlatijn *plattessa* ‘platvis’, waarschijnlijk afgeleid van Grieks *platús* ‘plat, breed’. De Picardische opvolger *pladis*

van het Latijnse woord zou aan de basis liggen van Oudfrans *plais* (waaruit Frans *plie*), Nederlands *pladijs*, Engels *plaice* en Middelhoogduits *blat(t)ise* (Kluge-Mitzka 1957 i.v. *Platteise*; zie ook Etymologiebank). Onder Picardisch verstaan we de Romaanse streektaal waaruit de huidige dialecten van Noord-Oost-Frankrijk en het grote westelijke deel van Wallonië zijn voortgekomen.

Het zal de lezer wellicht niet ontgaan zijn dat geen van de Nederlandse scholbenamingen die hierboven de revue passeerden, verwanten kent in de Scandinavische talen. Daar is de naamgeving van de platvis inderdaad op een ander markant kenmerk geïnspireerd, nl. de grote rode spikkels of ‘spatten’ (Engels *spots*, West-Vlaams *spetters*) op zijn vel: Noors *rødspette*, Deens *rødspætte*, Zweeds *spätta*.

TOT SLOT: SCHOL ALS BENAMING VOOR DE SCHAR

Na onze historische verkenning blijft het een intrigerende vraag hoe het komt dat de Vlaamse vissers van de midden- en westkust het woord *schol* zijn gaan toepassen op de *schar*. Die betekenis staat ook in De Grote Van Dale, met het label ‘gewestelijk’. Het 19^e-eeuwse *Westvlaamsch Idioticon* van De Bo vermeldt het eveneens (i.v. *scholle*), maar oudere vindplaatsen zijn vooralsnog niet opgedoken. Toch moet de benaming *schol* zelf, voor welke platvissoort dan ook, al erg oud zijn in de Vlaamse visserstaal. Dat zien we aan de kwaliteit van de klinker in de lokale uitspraak *schulle*. De overgang

van Germaanse *o* naar *u* is het resultaat van een oude Kustwestgermaanse klankontwikkeling, die de maritieme dialecten van het Nederlands delen met het Engels. Vandaar o.m. ook West-Vlaams *zunne*, *dunder*, *vul* en Engels *sun*, *thunder*, *full* tegenover *zon*, *donder*, *vol* in de continentale Nederlandse dialecten en *Sonne*, *Donner*, *voll* in het Duits. Duidde *schulle* in de Vlaamse visserstaal ooit de *schol* aan, en ging de naam over op de *schar* door de gelijkenis tussen beide vissoorten? Ze zijn immers allebei plat van vorm en ook de *schar* kan roodachtige stippen hebben op zijn rug, al zijn die veel kleiner. Of maakte men in vroegere tijd geen scherp onderscheid tussen de twee soorten, en kon men ze allebei *schul* noemen? Is men vervolgens door de toenemende biologische kennis tot het inzicht gekomen dat het wel degelijk om verschillende vissoorten gaat, waardoor ook behoefte ontstond aan een onderscheid in de naamgeving? Bleef dan de oude naam *schulle* bewaard voor de kleinste soort, de *schar*, en introduceerde men *plaat* voor de grootste? Als dat klopt, dan is het geen toeval dat men scharren tot op vandaag heel vaak met de verkleinvorm aanduidt: *schulletjes*.

BRONNEN

- De Bo L. (1873). *Westvlaamsch Idioticon*. Brugge: Gailliard. Heruitgave door Joseph Samyn: Gent: Siffer, 1890-1892. Herdrukken 1970, 1976, 1884: *Handzame: Familia et Patria*
- Debrabandere F. (2002). *West-Vlaams etymologisch woordenboek*. Amsterdam, Veen.
- Etymologiebank <https://etymologiebank.nl/>
- Hoefft J.H. (1836). *Proeve van Bredaasch Taal-Eigen*. Breda, F.P. Sterk
- Kluge F. & W. Mitzka (1957). *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin, de Gruyter.
- ONW = Oudnederlands woordenboek. Leiden: Instituut voor Nederlandse Lexicologie, 2009. <http://gtb.inl.nl/?owner=ONW>
- Van Dierendonck R.M. (2012). *Valkenisse. Geschiedenis, archeologie en topografie van een verdrinken dorp op Zuid-Beveland*. AWN – Portugaal, Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland. Middelburg.
- VMNW = W.J.J. Pijnenburg e.a. (2001). *Vroegmiddelnederlands woordenboek*. Leiden, Gopher Publishers. <http://gtb.inl.nl/?owner=VMNW>
- WNT = *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. 's Gravenhage/Leiden, 1864-1998. <https://gtb.ivdnt.org/>
- WVD Zeevisser = Roxane Vandenberghe (2000). *Woordenboek van de Vlaamse dialecten*. Deel II. Niet agrarische vaktalen. Afl. 7: De Zeevisser. Gent, Tongeren
- WZD = Ghijsen H. (1964). *Woordenboek der Zeeuwse Dialecten*. Den Haag, Van Goor Zonen.